

Ivan Kutsyi**IMAGOLGY AS A RESEARCH STRATEGY OF CIVILIZATION IMAGES IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY**

The article reviews the theoretical and methodological aspects of the study of civilization images in Ukrainian intellectual tradition. It is shown the suitability of imagological research strategy for the study of the civilization images. The features of the interpretation of one's "Own" and "Another's" Worlds in Ukrainian historical thought are characterized. The author analyzes Ukrainian Orientalism as a specific way of perceiving and describing "alien" life space.

Key words: imagology, "Own", "Another's", the image of civilization, orientalism.

УДК: 372.382:167.1**Олександр Сахновський****ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ:
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Стаття присвячена аналізу концептуальних засад викладання історії в Україні на початку ХХІ ст. Розглядається комплекс проблем інтеграції вітчизняної історичної освіти до європейського освітнього та культурного простору, її відповідність визнаним там стандартам. Констатується, що викладання історії в Україні на початку ХХІ ст. усе ще зберігає свій "націоцентричний" вектор. Поряд із цим, більшість вітчизняних експертів сходяться на необхідності пошуку консенсусу між національними і наднаціональними складовими у викладанні минулого крізь призму сучасної європейської ідеї історії.

Ключові слова: історична освіта, європейська ідея історії, навчальна література, підхід, націоцентрична концепція.

Створення ефективної системи історичної освіти як важливого чинника формування національної ідентичності стало однією із найбільших проблем із часу проголошення незалежної Української держави. Остання через ставлення до минулого окреслює перспективи свого майбутнього [1, с. 230]. Відтак процеси, що відбуваються у цій царині, постійно привертають увагу як фахівців, так і широкої громадськості.

Розвиток концептуальних засад історичної освіти та відповідної навчальної літератури наприкінці ХХ ст. обумовлений загальною тенденцією повернення історичної пам'яті через "націоналізацію" історії України, створення її офіційного "канону" і формування націонал-державницької парадигми. Вітчизняні науковці, діючи за принципом духовного відвоювання свого історичного простору, відкинули радянський досвід підпорядкування української візії минулого російському політичному інтересу. Відтак, з початку ХХІ ст. між Україною і Росією, принаймні пунктирно, промаркований своєрідний ментальний кордон, який, як доречно зауважив свого часу Л. Зашкільняк, "легітимізував нову (стару) європейську державу" [2, с. 72]. При цьому, як відзначав І. Гирич, вітчизняним експертам доводилось діяти "у жорсткій парадигмі: "свій – чужий", у якій усе, що не вписувалося у канон історичної неминучості незалежності, або не враховувалося, або вважалося радше ворожим, ніж нейтральним. І в цьому бачиться, продовжує науковець, не зла воля наших дидактів, а дитяча хвороба національного зростання, якою мали перехворіти українські автори підручників і саме суспільство" [3, с. 4].

Спирання на означені концептуальні засади неминуче призвело до певної ідеологізації, схематизації та домінування політично-мілітарного образу історичного процесу. За висновками українського історика Г. Касьянова, український офіційний "канон" історичної освіти має усі "основні риси історичної думки ХІХ – початку ХХ ст.: телеологізм у розумінні змісту національної історії, есенціалізм щодо постійної присутності української нації в минулому, етноцентричність, ексклюзивність, лінійність і тяглість, а також національну міфологію. Усі ці риси є наслідком і результатом запізнитого націотворення українців" [4, с. 61].

Більшість академічних видань, навіть на початку ХХІ ст. продовжують спиратися на традиційну подієву (описову) схему пояснювальної історії. І проблема тут, як влучно зауважує Н. Яковенко, полягає у погляді на націю, як на "певне ціле, а точніше уподібнення її з людиною, що діє, прагне, страждає, втрачає, бореться тощо". Ця репліка, наголошує вона, "проникає до нашого сучасного способу освоєння минулого (особливо через підручник!) і обертається тенденцією уніфікувати поведінку членів такої "особи-нації". Відтак, будь-які відхилення від магістральної лінії поведінки

останньої, автоматично, і то на позасвідомому рівні, відсікаються як випадкове, несуттєве, другорядне [5].

У цьому зв'язку, на початку XXI ст. із неабиякою гостротою постає питання інтеграції вітчизняної шкільної історичної освіти до європейського освітнього та культурного простору, її відповідність визнаним там стандартам. Адже на межі XX–XXI ст. для країн Європейського Союзу (далі – ЄС) характерними є кардинальні зміни акцентів і пріоритетів у викладанні шкільного курсу історії. Йдеться про домінування концепції "відкритої історії", яка, втілюючись під різними назвами, помітно витісняє традиційну "націоцентричну".

Метою запропонованої публікації є висвітлення еволюції концептуальних засад української історичної освіти на початку XXI ст. у світлі сучасної європейської ідеї історії.

Ознайомлення із науковими працями, присвяченими означеній проблематиці переконливо доводить, що упродовж останнього часу вона стала об'єктом прискіпливої уваги багатьох учених. Зокрема, теоретичне осмислення розвитку вихідних орієнтирів вітчизняної історичної освіти на межі XX–XXI ст. у контексті інтеграції у європейський освітній простір, були предметом дослідження таких науковців, як Н. Яковенко, Р. Маєр, І. Гирич, В. Мисан, Я. Грицак, Г. Касьянов, Ю. Шаповал, Л. Зашкільняк, А. Портнов. Ґрунтовний аналіз "образу Європи", а також Польщі і Німеччини у навчальній літературі середніх та вищих навчальних закладів України, окрім Н. Яковенко, проведений у працях В. Середи, М. Мудрого, О. Іванова, Н. Гончаренко. Проблеми висвітлення історії України інтегровано у європейський і світовий контекст крізь призму концепту "пограниччя" чи теорії "фронтиру", привертати увагу таких істориків, як С. Леп'явко, І. Чорновол, В. Кравченко.

Загалом, на сьогоднішній день у концептуальному наповненні інформаційного поля історичної освіти в Україні сформувалася суперечлива ситуація. З одного боку, в руслі ревізії національної історії, дискримінованої упродовж століть, за період незалежності в Україні сформувалася і на сьогодні домінує націоцентрична концепція історичної освіти, яка виявляється у розподілі годин у навчальних планах та відповідних інтерпретаціях минулого. З іншого боку, в контексті проголошеного на політичному рівні прагненні України приєднатися до країн ЄС, намітилася тенденція до співпраці із Радою Європи, яка пропонує протилежний підхід – універсалістський. Відповідно до нього, історична дидактика відмовляється від зобов'язання формувати національну ідентичність і продовжує свій рух в руслі формування соціально-культурної історії, яка орієнтується на загальноєвропейські цінності та гуманістичні ідеали. Національно-патріотичні історії тут – минуле, принаймні у їх класичному варіанті [6]. Пріоритетним, натомість, стає перехід до так званої "інтегрованої" національної історії, який акцентує увагу на тому, що кожна сучасна нація є синтезом численних іноетнічних та інокультурних взаємовпливів, а не тільки свого замкнутого розвитку.

Показовим у цьому плані є проведений у працях О. Іванова та Н. Яковенко аналіз "образу Європи" на сторінках підручників для середньої і вищої школи. Зокрема, О. Іванов приходять до висновку, що національно-державна ідея стала віднедавна по суті новим стереотипом чи навіть міфом української шкільної історичної дидактики. "Цей міф, пише далі він, більшою мірою проявляється у шкільних підручниках з історії України, меншою – в інтегрованих курсах історії, і майже не помітний у підручниках з всесвітньої історії. Однак, при сприйнятті синтетичного образу Європи, який складається в українських школярів у результаті паралельного вивчення курсу історії України і курсу всесвітньої історії, неминує виникають певні невідповідності та прогалини" [7, с. 225].

Н. Яковенко у своїх висновках більш категорична. Зокрема, підсумовуючи аналіз підручників для вищої школи вона констатує, що, з одного боку, вибір авторами підручників європейських пріоритетів є абсолютним і вони щиро прагнуть "легітимізувати" сучасне "євротяжіння" України". З іншого – "не вміють дати собі ради із "розсортуванням" авторитетних історіографічних наративів, а відтак, просто механічно нанизують "уроки історії" на два протилежні стрижні – проєвропейський та антиєвропейський" [8, с. 242].

Поряд із "європейською" суперечністю, іншою, не менш важливою проблемою викладання курсу історії України, через його виразно етноцентристський підхід, є потреба вироблення у межах країни, спільних і прийнятних для різних регіональних орієнтацій опор національної самосвідомості та гармонійного поєднання понять "великої" та "малої" батьківщини. Адже безумовне домінування ідеологічно сконструйованого минулого у історичній освіті, відчутно стає на заваді створенню повноцінної картини історичного процесу. Показово, що, принаймні до 2014 р. державі так і не вдалося подолати регіональну асиметрію у політичному й культурному розвитку українського суспільства та прищепити почуття впевненості і стабільності щодо його майбутнього.

Додає проблем щодо перспектив розвитку націонал-державницької централістської парадигми й, загалом, депресивний образ минулого країни. Він створює у школярів і студентів уявлення про Україну як простір із безперервним від XIII – до XX ст. – "колоніальним статусом", опосередковано прищеплюючи "комплекс меншовартості й відчуття цивілізаційної та соціальної маргіальності українців" [9, с. 18].

Означені тенденції, аж ніяк не перекреслюють еволюцію позитивних змін, які відбуваються у написанні української навчальної літератури. Як зазначав головний редактор відомого вітчизняного часопису "Україна модерна" Я. Грицак, треба віддати належне українським історикам – і учителям, і науковцям – за їх постійні старання покращити стан у цій царині. Тут, відзначає він, варто виділити дві важливі тенденції: першою є спроба "інтегрувати писання історичних підручників у ширший європейський контекст; другою – критичний аналіз етноцентризму, що, на жаль, іще досі знаходить своє відображення на сторінках дидактичної літератури" [10, с. 9].

Загалом, на початку XXI ст. серед вітчизняних освітян доволі відчутно зростають заклики до переосмислення націоцентричної концепції викладання історії та відходу від усталених схем та образів. Вихід вбачається у компромісі між "патріотичною" історією та "ідеєю примирення історії", пошуку нової картини минулого України серед сусідніх країн Європи, яка відповідатиме новим прагненням майбутнього. І хоча ця проблематика за своєю суттю неоднозначна й викликає чимало гострих дискусій, загалом, більшість експертів сходяться на тому, що пошук консенсусу між національними й наднаціональними складовими у викладанні минулого є одним із головних завдань української історичної освіти. Так, І. Гирич доводить, що насправді існує альтернатива "надмірній "космополітизації" і "націоналізації" української історії. "Можна бачити все розмаїття держав і націй, пише він, не втрачаючи одночасно власного національного "Я"... Зокрема, якщо українську історію розглядати в контексті глобальної східноєвропейської історії, протиріччя зникатимуть самі по собі. Залишаючись на позиції національної схеми історії, українці оцінюватимуть власний історичний процес у постійному контакті й переплетенні із загальносвітовими тенденціями в цьому регіоні Європи [3, с. 6].

Експертна група із моніторингу шкільних підручників історії України під керівництвом Н. Яковенко, яка упродовж 2007–2009 рр. розробила проект концепції та програм викладання історії України в школі, пріоритетними засадами оновлення змісту шкільних курсів історії України визначила принцип антропологізації ("олюднення") минулого, завдяки чому "передбачається досягти бажаного виховного ефекту" і в уяві учня постав цікавий, позитивний та "пластичний образ минулого в усій його різноспрямованій динаміці" [11, с. 4]. Окреслені засади обумовили принципову відмову від властивого сучасним підручникам канону української історії, як історії століттями кривдженої нації-жертви. Нарівні із прогашними сторінками минулого передбачено "привернути значну увагу до його успішних аспектів, реалізованих в особистісних, соціальних чи культурних досягненнях конкретних людей, а також до прикладів різноплановості позицій українців у державах, до складу яких входила українська територія. Таке переконструювання, по-перше, наблизить учня до реального, а не ідеологічно сконструйованого минулого, а по-друге, сприятиме формуванню позитивної самооцінки власної нації..." [11, с. 5].

Варто відзначити, що запропоновані авторами проекту концепції зміни у методології викладання курсу історії України, повністю узгоджуються й відображають прагнення сучасної західної науки й освіти "повернути" людину в історію, більш відоме як "антропологічний поворот". У цьому руслі, учені звернулися до категорії "повсякденність" як одного із можливих у цьому плані підходів. Основним змістом історії повсякденності (мікроісторії) стали не діяння великих особистостей, а всебічний аналіз повсякденного існування, життєвого мікросвіту, стереотипів мислення й поведінки пересічних людей – "мовчазної більшості", історію якої традиційні наука так довго ігнорувала (звідси друга назва "історії повсякденності" – "історія низу") [12].

Актуальність з'ясування й узгодження болючих питань трансформації цілей української історичної освіти, зайвий раз підкреслюють неодноразові скликання на різних рівнях "круглих столів" та засідань. Зокрема, 19 травня 2010 р. представницький "круглий стіл" був організований комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти, у якому взяли участь більш ніж 70 авторитетних учених-істориків, авторів підручників з історичних дисциплін, педагогів-практиків, фахівців й експертів у цій галузі [9]. 14 липня того ж року подібний захід, але уже на міжнародному рівні проведений Міжнародним фондом "Відродження", Інститутом історії України НАН України та Українським інститутом національної пам'яті. Він отримав назву "Школа толерантності. Історична освіта в полікультурному суспільстві: виклики та перспективи для України" [13].

Варто відзначити певне зрушення у ситуації із використанням багатоперспективності як засобу і методу у навчанні історії. Обґрунтований західними методистами цей підхід постає як складова ціннісних засад сучасної історичної освіти європейських школярів у дусі "відкритої історії". Його репрезентація у вітчизняній навчальній літературі стає доволі помітною уже із 2003 р. Як приклади, можна навести насамперед – навчальні посібники для 10 класу "Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 рр." та історія України для 10 і 11 класів, укладена О. Пометун і Н. Гупан. Однак, на сьогоднішній день, проблемі багатоперспективності українська навчально-методична література приділяє ще вкрай недостатньо уваги.

Попри недостатню теоретичну розробку, реальною альтернативою націонал-державницькій парадигмі викладання історії в Україні може стати концепт "пограниччя" (теорія "фронтиру"). В українському контексті, цей підхід набуває усе більшої популярності із двох причин. По-перше, створює максимально сприятливі умови для висвітлення вітчизняної історії, інтегрованої у європейський контекст (наприклад, кризь призму "великого кордону" християнсько-мусульманського протистояння). По-друге, теорія "фронтиру" дозволяє надзвичайно ефективно формувати образ України, як історико-культурного пограниччя, що має культурну, політичну, релігійну, національну і навіть цивілізаційну природу, породжуючи власні пограничні, гібридні ідентичності. Останнє, видається особливо важливим із огляду на необхідність розробки прийнятної стратегії подолання існуючої регіональної асиметрії у політичному і культурному просторі України [14–16].

Продовжує успішно розвиватися й активна співпраця українсько-польської комісії експертів із питань удосконалення підручників з історії. Упродовж тривалого часу її членами була проаналізована навчальна література з історії, що вийшла друком в Україні та Польщі. Польські науковці підкреслили сучасний підхід авторів підручників із історії України та всесвітньої історії до оцінки історичного процесу, намагання представити його різні площини – політичні, суспільні явища, зміни у повсякденному житті тощо. Як позитив, було відмічено зменшення, порівняно із попередніми підручниками, фактографічного матеріалу [17].

У цьому плані, заслуговують на увагу висновки керівника Міжнародного інституту дослідження підручників імені Георга Еккерта – Роберта Маєра. Зокрема, він у передмові до українського видання збірки "Історична освіта: європейський та український досвід" підкреслює, що у школах потрібно й надалі вивчати процеси творення національної ідентичності у минулому, але не лише "свої", а також й "чужі". "Необхідно об'єднати, пише він, фрагментарні контексти окремих національних історіографій, представити історію "іншого" як рівноправну; необхідно змінити бачення на багатоперспективне і критично поставитися до себе. Якщо це відбудеться, то уявлення про національну приналежність матимуть конкретний історичний вимір, а не розмиватимуться історією. Тоді двигун, який постійно вказує "іншому" на його нібито "відмінність", залишиться без пального. І залишиться менше перешкод перед новим, бажаним процесом творення ідентичності, – я маю на увазі, зокрема, європейський процес" [6, с. 14].

Підсумовуючи еволюцію концептуальних засад української історичної освіти у світлі сучасної європейської ідеї історії на початку XXI ст. варто зауважити, що, з одного боку, її розвиток усе ще відчутно зберігає свій "націоцентричний" вектор. Налаштована радше на національно-політичний лад, абсолютно дружня до Європи, інтелігенція України, як влучно відзначав Р. Маєр, не довіряє "постнаціональній політкоректності" стосовно "нації", до якої її скеровують західноєвропейські інтелектуали. Виходячи зі свого досвіду, українські освітяни сприймають європейську сім'ю, переважно, як "рятивну зону для запізнілих націоналістів" [6, с. 18]. З іншого боку, в контексті чітко окресленої євроінтеграції, у тому числі й на освітньому рівні, концепція "відкритої історії" нині вивчається фахівцями педагогічної справи і, певною мірою, взята до уваги. Проте, якщо проголошений європейський вибір України – не просто декларація намірів, а реальна, прогнозована політика, то до пропозиції експертів Ради Європи щодо "історії без кордонів" потрібно буде рано чи пізно прислухатися.

Список використани джерел

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 406 с.
2. Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні / Л. Зашкільняк // Проблеми слов'язознавства. – 2011. – Вип. 60. – С. 68–80. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/page/n60_/06.pdf.
3. Гирич І. Українська історична освіта на початку XXI ст.: від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння "чужого як свого" / І. Гирич // Історія в школах України. – 2009. – № 5. – С. 3–7.
4. Касьянов Г. В. «Націоналізація» історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) / Г. В. Касьянов // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми [Колективна монографія за ред. Л. О. Зашкільняка]. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Я. Франка, 2004. – С. 57–73.
5. Яковенко Н. Історія ранньомодерної України: білі плями чи не задані істориками питання? / Н. Яковенко // Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис. – Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/md/119-yakovenko>.
6. Історична освіта: європейський та український досвід (викладання національної історії в школах Центральної і Східної Європи). – К., 2010. – 288 с.
7. Іванов О. Образ Європи нового часу в українських шкільних підручниках історії: від старих стереотипів до нового бачення / О. Іванов // Історична освіта: європейський та український досвід (викладання національної історії в школах Центральної і Східної Європи). – К., 2010. – С. 210–227.
8. Яковенко Н. Просторові координати підручників історії України (самодостатність "у Європі" чи "від Європи" / Н. Яковенко // Історична освіта: європейський та український досвід (викладання

національної історії в школах Центральної і Східної Європи). – К., 2010. – С. 227–243. 9. Пропозиції до концепції історичної освіти в Україні. Матеріали III Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (Київ, 18 жовтня 2008 р.) / Зведення та упорядкування пропозицій Наталія Яковенко. – К., 2009. – 28 с. 10. Україна модерна / Як (не) писати підручники з історії. – Число 19, 2012. – Критика. – 335 с. 11. Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): Матеріали IV та V робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України / [Упорядкування та редакція Наталії Яковенко, Людмили Ведмідь]. – К.: ВД “Стилос”, 2009. – 126 с. 12. Сахновський О. Є. Історія повсякденності як втілення “антропологічного повороту” у вивченні минулого в західній гуманітарній традиції / О. Є. Сахновський // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Серія: історія, політологія, міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2013. – Випуск 28. – С. 60–66. 13. Школа толерантності. Історична освіта в полікультурному суспільстві: виклики та перспективи для України: Матеріали міжнародного круглого столу. – К.: Український інститут національної пам’яті, 2010. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/news/detail/329.htm>. 14. Кравченко В. Харьков столица Пограничья / В. Кравченко. – Вильнюс: Европейский государственный университет, 2010. – 358 с. 15. Леп’явко С. Великий кордон Європи як фактор становлення українського козацтва / С. Леп’явко // Запорозька спадщина. – Вип. 12. – Запоріжжя: “Тандем У”, 2001. – Режим доступу: <http://www.cossackdom.com/book/bookkordon.html>. 16. Чорновол І. “Дикий Захід” і “Дике Поле”: Україна у світлі тези Тернера / І. Чорновол // Критика. – 2006. – № 6. – С. 26–28. 17. Євтушенко Р. Офіційна інформація. Відбулося XII засідання українсько-польської комісії експертів з питань удосконалення підручників з історії і географії / Р. Євтушенко // Історія в школах України. – 2009. – № 12. – С. 3–4.

Александр Сахновский

ЕВРОПЕЙСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена анализу концептуальных ориентиров преподавания истории в Украине в начале XXI в. Рассматривается комплекс проблем интеграции отечественного исторического образования в европейское образовательное и культурное пространство, его соответствие признанным там стандартам. Констатируется, что преподавание истории в Украине в начале XXI в. все еще сохраняет свой “нациоцентрический” вектор. Вместе с тем, большинство отечественных экспертов согласны с тем, что необходим поиск консенсуса между национальными и наднациональными составляющими в преподавании прошлого в свете современной европейской идеи истории.

Ключевые слова: историческое образование, европейская идея истории, общество, нация, учебная литература, поход, нациоцентрическая концепция.

Oleksandr Sakhnovsky

EUROPEAN DIMENSION OF UKRAINIAN’S HISTORY EDUCATION: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

The article deals with Ukrainian’s history education conceptual principles in the beginning of XXI century. The native’s history education compliance with the requirements of European educational and cultural space is analyzed. In spite of over the period of XXI century Ukraine’s history teaching has been remained its national character, many experts have been agreed in necessity of founding of the consensus between national and supnational approach in the light of modern european’s history idea.

Key words: history education, european’s history idea, society, nation, education textbooks and manuals, approach, national conception.